৭.৩ ৰহস্যবাদ ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

ৰহস্যবাদ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ 'Mysticism'। ই গ্ৰীক শব্দ Mucoৰ পৰা অহা বুলি বহু পণ্ডিতে দাবী কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল— 'Joining together the edges of a wound'। ৰহস্যবাদ সাহিত্যৰ অন্য তত্ত্বৰ দৰে এটি তত্ত্ব নহয়। ই এটি বিশেষ ধৰণৰ অনুভূতি, অনুভৱ বা উপলব্ধি। এই অনুভূতি বা অনুভৱ সাধাৰণ ইন্দ্ৰিয়ৰ যোগেদি উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি। সেয়েহে ইয়াক অতীন্দ্ৰিয়বাদ বুলিও কোৱা হয়।

এই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডখনৰ স্ৰষ্টা কোন? আমি জন্মৰ আগতে ক'ত আছিলোঁ আৰু মৃত্যুৰ পাছত ক'লৈ যাম— এইবোৰ মানুহৰ চিৰন্তন প্ৰশ্ন। এই প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ মানুহৰ বাবে কেৱল ৰহস্য। এই ৰহস্যৰ ওৰ পেলাবলৈ গভীৰ চিন্তা-চৰ্চাৰে আদিম অৱস্থাৰ পৰা মানুহে নিৰবচ্ছিন্নভাৱে কৃচ্ছ সাধনা কৰি আহিছে। কিন্তু সেই সাধনাৰ স্বৰূপ আৰু অনুভূতিৰ প্ৰকাশ পাত্ৰভেদে ভিন্ন ৰূপী হয়। কবিয়ে কবিতাৰ যোগেদি, ঋষি-মুনিয়ে জ্ঞান-তপস্যাৰ সাধনা বা কায়া সাধনাৰ যোগেদি, ধৰ্ম প্ৰচাৰকে গ্ৰহণযোগ্য আচৰণ বা অমৃত বচন আৰু কল্যাণকামী কৰ্মৰ যোগেদি সাধনাত লিপ্ত হয়। এই সাধনা আৰু অনুভূতিৰ প্ৰকাশেই ৰূপ ভেদে দাৰ্শনিক ৰহস্যবাদ বা ভক্তিমূলক ৰহস্যবাদ হিচাপে নাম পায়।

প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য— উভয় জগততে অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰা ৰহস্যবাদী ভাবধাৰাৰ প্ৰকাশ ঘটিছে। গ্ৰীক দাৰ্শনিক প্লেটো, এৰিষ্টটলৰ দাৰ্শনিক চিন্তা-চৰ্চাত ৰহস্যবাদৰ প্ৰকাশ ঘটা দেখা যায়। ইংৰাজ কবি জন, ৱৰ্ডছৱৰ্থ, শ্যেলী, টেনিচন আদি কবিসকল *মৰমীয়া* সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পাৰস্যৰ চুফী সাধকসকলো উক্ত সম্প্ৰদায়ত অন্তৰ্ভুক্ত। ভাৰতবৰ্ষত উপনিষদৰ যুগৰ পৰাই ৰহস্যবাদৰ প্ৰকাশ ঘটা পৰিলক্ষিত হয়।

ৰহস্যবাদক *ছায়াবাদ*, *মৰমীয়া*বাদ আদি নামেৰেও জনা যায়। আপাতঃ বৈচিত্ৰ্যময় জগতখনৰ অন্তৰালত থকা পৰম সত্তাৰ লগত জীৱাত্মা এক হৈ যাব পাৰে— এই বিশ্বাসেই হৈছে ৰহস্যবাদৰ মূল ভেটি। 'অক্সফ'ৰ্ড অভিধান'ত ৰহস্যবাদৰ অৰ্থ এইদৰে দিছে— 'Belief in the possibility of union with the divine nature by means of ecstatic contemplation.''

পৃথিৱীৰ প্ৰায়বোৰ প্ৰধান প্ৰধান ধৰ্মৰ সৈতে ৰহস্যবাদ জড়িত। ইছলাম, হিন্দু আৰু খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ সৈতে ৰহস্যবাদী শাখাটো সংলগ্ন হৈ আছে। ইছলাম ধৰ্মৰ মূল ধৰ্মশাস্ত্ৰ *কোৰাণ*ৰ একেশ্বৰবাদৰ আধাৰতেই চুফীবাদী ভাৱধাৰা গঢ় লৈ উঠিছে। হিন্দু ধৰ্মত আধ্যাত্মিক চেতনাৰ ক্ষেত্ৰত ৰহস্যবাদৰ স্থান অতি প্ৰাচীন। উপনিষদৰ *ব্ৰহ্ম* আৰু *একপৰমাত্মা*ৰ তত্ত্বতেই ভাৰতীয় ৰহস্যবাদৰ উন্মেষ ঘটা দেখা যায়। *তৈত্তিৰীয় উপনিষদত* কৈছে— "যাৰ পৰা এই অখিল জীৱবৰ্গ উৎপত্তি হয় আৰু বৰ্দ্ধিত হয় আৰু বিনাশ কালত যালৈকে গমন কৰে, তেওঁকেই জানা, তেৱেঁই ব্ৰহ্ম।" *বৃহদাৰণ্যক*ত আছে— "তেৱেঁই প্ৰিয়তম। তেওঁ পুত্ৰতকৈও প্ৰিয়, বিত্ততকৈও প্ৰিয়, সকলোতকৈ প্ৰিয়। কাৰণ এই যে আত্মা, তেওঁ অন্তৰতম...। বিজ্ঞানে জ্ঞানৰ সহায়ত বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ শেষ সত্য তত্ত্বক জানিবলৈ

কবিতা গ্ৰন্থত ৰহস্যবাদৰ এই দীঘলীয়া আধ্যাত্মিক যাত্ৰাক ছটা অৱস্থা বা স্তৰত ভাগ কৰিছে— (১) আত্ম-জাগৃতি, (২) আত্মশুদ্ধি, (৩) আত্মপ্ৰকাশ, (৪) আত্মাৰ অন্ধকাৰময় অৱস্থা, (৫) অন্তৰ্মুখী প্ৰবৃত্তি আৰু (৬) দৈৱী দৃশ্য।

আন এগৰাকী পণ্ডিত ৰামকুমাৰ বাৰ্মাই ৰহস্যবাদ তিনিটা অৱস্থাৰ কথা কৈছে— (ক) জিজ্ঞাসা, (খ) প্ৰযত্ন আৰু (গ) মিলন।

ৰহস্যবাদত বিশ্বাস কৰা হয় যে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ড আৰু সকলো জীৱ-জড় এক মূল উৎসৰ পৰা সৃষ্টি হৈছে। জীৱবোৰ সেই মূল সত্তা বা উৎসৰ পৰা জন্মাৰ সময়ত আঁতৰি আহি পৃথিৱীত এক নিৰ্বাসিত জীৱন কটায়। মৃত্যুৰ পাছত পুনৰ তালৈ উভতি যাব পাৰি। গতিকে জন্ম মানেই যেন বন্ধন, মৃত্যু মানেই মুক্তি। দেহৰ বন্ধনৰ পৰা আত্মাই মুক্তি লভি পৰম আত্মাৰ সৈতে লীন হ'ব পাৰে। আনহাতে সৃষ্টিকৰ্তা পৰম সত্তা তেওঁৰ সৃষ্টিৰ মাজত অন্তৰ্নিহিত হৈ আছে। সাধাৰণ চৰ্মচক্ষুৰে মানুহৰ সীমাবদ্ধতাৰ বাবে আমি জগতখনক ভালকৈ নেদেখো। এই সসীম জগতখনৰ মাজতেই সাধক-কবিয়ে অসীমৰ উপলব্ধি কৰে। গতিকে বাহ্যিক জগতখনেই ভগৱানক পোৱাৰ আধাৰ বা সোপান স্বৰূপ। ভক্তকবি কবীৰে কৈছে— "তেওঁ প্ৰকাশো হৈ থকা নাই, লুকায়ো থকা নাই, দৃশ্য হৈ থকা নাই, অদৃশ্য হৈ থকাও নাই।... ...ঈশ্বৰ জগততে আছে আৰু জগতখনো ঈশ্বৰতে আছে, তেওঁ সকলোতে অন্তৰ্নিহিত।"

জ্ঞানপীঠ বঁটা বিজয়ী কবি জি শঙ্কৰ কুৰুপে মন্তব্য কৰিছে, "প্ৰকৃতি মোৰ বাবে এখন মুকলি কিতাপ। প্ৰতিক্ষণ এই প্ৰকৃতিয়ে মোৰ অন্তৰঙ্গত নতুন নতুন অনুভূতিৰ সঞ্চাৰ কৰে। কেতিয়াবা তেওঁ এক বিশেষ প্ৰতীকী ৰূপত মোৰ ওচৰত প্ৰতিভাসিত হয়। তেতিয়াই মই এই প্ৰকৃতিৰ পিছফালে থকা অনাদি স্বৰ্গীয় সত্তাক স্মৰণ কৰোঁ। প্ৰকৃতিৰ সুন্দৰতাৰ মাজেৰে সত্যৰ কাষ চাপিবৰ চেষ্টা কৰোঁ।"

প্ৰকৃততে কুৰুপৰ এই মন্তব্য সকলো ৰহস্যবাদী কবিৰ ক্ষেত্ৰতে কম-বেছি পৰিমাণে প্ৰযোজ্য।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ৰহস্যবাদৰ মূল স্তৰ কেইটা আৰু কি কি? (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৭.৪ *নাটঘৰ*

৭.৪.১ কবি পৰিচয়

নলিনীবালা দেৱী (১৮৯৮-১৯৭৭)ৰ সাহিত্য-কৃতি বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে, আমি সমকালীন অসমীয়া সমাজ আৰু সাহিত্যৰে সৈতে পৰিচয় হোৱাৰ লগতে কবিগৰাকীৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ সৈতেও পৰিচয় হোৱাতো প্ৰয়োজন।

নলিনীবালা দেৱী মুখ্যতঃ এগৰাকী কবি। তেওঁৰ প্ৰকাশিত কবিতা পুথিকেইখন হ'ল— *সন্ধিয়াৰ সুৰ* (১৯২৮), *সপোনৰ সুৰ* (১৯৪৩), *পৰশমণি* (১৯৫৪), *যুগ দেৱতা* (১৯৫৭), *অলকানন্দা* (১৯৬৭), *জাগৃতি* (১৯৬২) আৰু *অন্তিম সুৰ* (১৯৭৭)। *যুগ দেৱতা* আৰু *জাগৃতি* তেওঁৰ স্বদেশপ্ৰেমমূলক কবিতা। বাকীকেইখন ৰহস্যবাদী ভাৱধাৰাৰে সমৃদ্ধ কবিতা পুথি। তেওঁৰ অপ্ৰকাশিত কবিতা পুথিকেইখন হ'ল— *জোনাকী স্বপ্ন, সুৰভি, মন্দাকিনী, সন্ধিয়াৰ সপোন পৰশ, সাঁজৰ পূৰৱী* আৰু *মেঘদূত* (অনূদিত)। তেওঁৰ ৰচিত জীৱনী-পুথিকেইখন হ'ল— *স্মৃতিতীৰ্থ* (১৯৪৮) (পিতৃ নবীন চন্দ্ৰ ৰৱদলৈৰ জীৱন-চৰিত), *বিশ্বদীপা* আৰু *চৰ্দাৰ পেটেল*। কবিৰ আত্মজীৱনীখন হ'ল— *এৰি অহা দিনবোৰ* (১৯৭৬)। *শান্তিপথ* (১৯৭১) তেওঁৰ প্ৰকাশিত প্ৰবন্ধৰ পুথি। অপ্ৰকাশিত প্ৰবন্ধ পুথিকেইখন হ'ল— *মানস-তীৰ্থ* আৰু *নাৰদীয় ভক্তিসূত্ৰ*। কবি হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিতা হ'লেও তেওঁ নাটক আৰু নাটিকা কিছুমান ৰচনা কৰিছিল। তেওঁৰ প্ৰকাশিত নাটিকাকেইখন হ'ল— *শেষ পূজা, পাৰিজাতৰ অভিষেক, প্ৰ।াদ* আৰু *মীৰাবাঈ*। তেওঁৰ বহুকেইখন নাটক এতিয়াও প্ৰকাশ লাভ কৰা নাই।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ নলিনীবালা দেৱীৰ সাহিত্য-কৃতি সম্পৰ্কে এটি চমুটোকা প্ৰস্তুত কৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৮.৪.২ কবিতাটিৰ মূল পাঠ

নাটঘৰ

বিফলতা লৈয়ে এই ৰচিলো জীৱন-গীতি
সৰি পৰে দুচকুৰ নীৰ,
বিশাল বিশ্বত মাথোঁ নয়নৰ লোৰে মোৰ
উপচিল সাগৰৰ তীৰ।
জীৱন সপোন-স্মৃতি দিঠকৰ মৰীচিকা
ছয়ামায়া ছবি সপোনৰ,
জীৱনৰ অৱশেষ বিফলতা হা-হুতাহ
জোখ-মাখ আপোন-পৰৰ।
কোন মহাশূন্য ভেদি আহিছিলোঁ অকলই,
তাকে বহি ভাবোঁ মনে মনে,
বিশাল বিশ্বত আহি পৰিছোঁ কিহৰ খেল,
কিনো পালে মানুহ-জীৱনে।

কৰুণ ৰসেৰে আৰ্দ্ৰ কৰি তোলে। সংসাৰ-নাটঘৰত কবিয়ে কাৰোবাৰ জীয়ৰী, ঘৈণী, বোৱাৰী, মাতৃ আদি হিচাপে কত চৰিত্ৰত অভিনয় কৰি গ'ল। বিভিন্নজনে ভাৱৰীয়াৰ বেশেৰে কবিৰ কাষলৈ আহি ভাও শেষ হোৱাত আঁতৰি গ'ল। কবিয়ে তাকেই সঁচা মৰম বুলি ভুল কৰিলে। তেওঁৰ হৃদয় ভাঙি গ'ল। স্মৃতিয়ে কেৱল কাৰুণ্য লৈ আহিল। কবিৰ জীৱনটো এইদৰে বিফলতাৰে ভৰি পৰিল। কবিয়ে উপলব্ধি কৰিলে মিছাকৈয়ে তেওঁ সংসাৰত আপোন-পৰ বাছি লৈছিল। জীৱনৰ সপোনবোৰৰ পাছে পাছে লৰি ফুৰাটো মৰীচিকা বুলি অনুভৱ হ'ল। নিৰাশাৰ এই তীৰত অকলে বহি কবিৰ প্ৰাণেও মানুহৰ চিৰন্তন প্ৰশ্নৰ সৈতে মুখামুখি হ'ল—

"কোন মহাশূন্য ভেদি আহিছিলোঁ অকলই,
তাকে বহি ভাবোঁ মনে মনে,
বিশাল বিশ্বত আহি পাতিছোঁ কিহৰ খেল
কিনো পালে মানুহ-জীৱনে।"

কবিয়ে দাৰ্শনিক চিন্তাৰে নিজকে বুজিবলৈ, সংসাৰক জানিবলৈ চিন্তাৰ সাগৰত ডুব দিলে। সংসাৰ-নাটঘৰৰ ভুৱা অভিনয়, ক্ষণভঙ্গুৰতা আৰু কৰুণতাই কবিক ভাগৰুৱা কৰি তুলিলে। তেওঁ বুজি উঠিল— জীৱনটো নিয়তিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত। মানুহ নিয়তিৰ হাতত পুতলা। সংসাৰৰ সকলো সুখ সাগৰৰ পাৰৰ বালি-ঘৰৰ দৰেই ঠুনুকা। ভাৰতীয় দৰ্শন আৰু নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ দাৰ্শনিক চিন্তাই কবিৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ তিক্ততাপূৰ্ণ অভিজ্ঞতাৰে সানমিহলি হৈ নিজস্ব ভঙ্গীৰে ইয়াত প্ৰকাশ লাভ কৰিছে—

"জীৱনৰ ভাও লৈ লাগিছে বেজাৰ আজি
ভুৱা দেখি লাগিছে ভাগৰ,
সাগৰ-বালিতে সাজি ধেমালিৰ বালিঘৰ
পাহৰিলোঁ ৰূপ সাগৰৰ।"

নৱবৈষ্ণৱ সাহিত্যত প্ৰকাশিত মায়া-মোহত অন্ধ মানুহৰ জীৱনৰ কৰুণতাৰ প্ৰতিধ্বনি কবিতাটিত স্বকীয় ভাষাৰে ফুটি উঠা যেন ধাৰণা হয়। সংসাৰত জীয়াই থাকোঁতে মায়া-মোহৰ বাবে মিছাকৈয়ে আপোন-পৰৰ হিচাপত বন্দী হওঁ। মৃত্যুৰ পাছত আত্মাই আপোন-পৰ চিনি নাপায়, অসীম বা পৰম সত্তাতেই মিলি যায়। সসীম জগতৰ ৰূপ-ৰসৰ প্ৰতি ওপজা তৃষ্ণা বা বাসনা আত্মাবোধ হ'লে মৃত্যুৰ পাছত অসীমতেই লীন যায়। মানুহৰ ৰূপ-ৰসৰ প্ৰতি থকা বাসনা আচলতে পৰম সত্তাৰ প্ৰতি থকা বিৰাট বাসনা। ভূমাৰ সৈতে মিলনেই জীৱৰ শেষ পৰিণতি।

ৰামকুমাৰ বাৰ্মাই কৈছে, "...ইয়াত আত্মাৰ ভগৱানেৰে সৈতে সম্বন্ধই আন সকলো সম্বন্ধক গ্ৰাস কৰে।" *নাটঘৰ* কবিতাটিত উক্ত ভাবৰ প্ৰকাশ ঘটা দেখা যায়। যথা—

ব্যক্তিসত্তাৰ স্বাতন্ত্র্যতা অর্থাৎ ভাব-অনুভূতিৰ নিজস্বতা ৰোমাণ্টিক সাহিত্যৰ অন্যতম ঘাই বৈশিষ্ট্য। ৰহস্যবাদী কবিয়ে উপৰিউক্ত ৰহস্যময় জগত বা ছায়াময় জগতখন স্বকীয় অনুভূতিৰে দাঙি ধৰে।

নলিনীবালা দেৱীৰ কাব্যিক পৰিমণ্ডলত দার্শনিক আৰু নৱবৈষ্ণৱ ধর্মীয় পৰম্পৰাগত চিন্তা-চর্চা, ৰবীন্দ্রনাথৰ প্রভাৱ, ব্যক্তিগত জীৱনৰ অভিজ্ঞতা আদিৰ সমন্বয় ঘটা পৰিলক্ষিত হয়।নলিনী-বাক্যত সেয়ে গভীৰ চিন্তাৰ লগতে নিজস্ব অনুভূতিৰ মিলন ঘটিছে। *নাটঘৰ* কবিতাটিত কবিৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ কৰুণ অভিজ্ঞতাই অনুভূতিপূর্ণ কথাৰে আবেদনশীলভাৱে প্রকাশ লাভ কৰিছে—

"কতজনে কতৰূপে জীৱনৰ ভাও দি দি
ভাঙি গ'ল মাথোন হৃদয়।

... ...

শূন্য আজি নাটঘৰ, স্মৃতিৰ শলিতা জ্বালি
বহি বহি ৰাতিটো পুৱাল।

... ...

সাগৰ-বালিতে সাজি ধেমালিৰ বালিঘৰ
পাহৰিলোঁ ৰূপ সাগৰৰ।" (নাটঘৰ)

ৰহস্যবাদী কবিয়ে এক আধ্যাত্মিক যাত্রাৰ পৰিণতিত পৰম সত্তাৰ সান্নিধ্য লাভ কৰে। এই যাত্রাপথৰ পৰিক্রমাৎ কবিয়ে বিভিন্ন অভিজ্ঞতাৰ মুখামুখি হ'ব লগা হয়। যাত্রাপথৰ ছটা স্তৰত ক্রমে ক্রমে আগবাঢ়ি ৰহস্যবাদী কবিয়ে লাভ অভিজ্ঞতা সাহিত্যত দাঙি ধৰে। গতিকে, সাহিত্যত প্রকাশিত অভিজ্ঞতাবোৰ একো একোটা স্তৰৰ অভিজ্ঞতা। *নাটঘৰ* কবিতাটিত আমি প্রথম স্তৰ অর্থাৎ আত্ম-জাগৃতি বা 'আত্ম-জিজ্ঞাসা' স্তৰৰ অনুভৱৰ প্রকাশ ঘটা দেখিবলৈ পাওঁ। কবিয়ে মানুহৰ আপোন-পৰ বাচ-বিচাৰ কৰা প্রকৃতিৰ অন্তঃসাৰশূন্যতা অনুভৱ কৰি জগত আৰু জীৱনৰ নিৰর্থকতা অনুধাৱন কৰিছে। নিজকে জানিবলৈ কবিয়ে প্রশ্ন কৰিছে—

"কোন মহাশূন্য ভেদি আহিছিলোঁ অকলই,
তাকে বহি ভাবোঁ মনে মনে,
বিশাল বিশ্বত আহি পাতিছোঁ কিহৰ খেল,
কিনো পালে মানুহ-জীৱনে।" (নাটঘৰ)

গতিকে এইটো স্তৰ হৈছে ৰহস্যবাদীৰ আত্ম-জিজ্ঞাসাৰ স্তৰ। জন্ম-মৃত্যু আৰু জীৱনৰ ৰহস্য বুজিবলৈ, নিজৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিবলৈ কবিয়ে ভাৱনাত মগ্ন হৈছে।

আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰি আহিছোঁ যে পূর্বসূৰী চিন্তা-চর্চা বা পৰম্পৰাগত ধ্যান-ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত হ'লে মানুহে ব্যক্তিগত জীৱনৰ ঘটনাৱলীকো সেই দৃষ্টিৰে চাবলৈ প্রয়াস কৰে। নলিনীবালা দেৱীয়ে ব্যক্তিগত জীৱনৰ দুর্দশাপূর্ণ ঘটনাৱলীক ভাৰতীয়

"কোন কাৰ জগতৰ, কোন কাৰ মৰমৰ
চকুৰ চিনাকি দুদিনৰ,
সসীমৰ ৰূপ-তৃষ্ণা অসমীত বুৰ যাব
খহি গ'লে জৰী মৰমৰ।" (নাটঘৰ)

ইয়াত নলিনীবালাই মানুহৰ লৌকিক সম্পৰ্কৰ অন্তঃসাৰশূন্যতাৰ কথা কৈছে। কিন্তু মানুহৰ মাজতেই পৰমজনাৰ অস্তিত্বৰ উপলব্ধিৰ কথা কবিয়ে অনুভৱ কৰা নাই। ৰহস্যবাদীৰ দৃষ্টিত জন্ম মানেই বন্ধন, মৃত্যু মানেই মুক্তি। মৃত্যুৱে আত্মা-পৰমাত্মাৰ মিলনৰ দুৱাৰ মুকলি কৰি দিয়ে। মৃত্যুৰ লগে লগে সসীম জগতৰ বাসনা-তৃষ্ণা অসীম বা পৰম সত্তাত বিলীন হৈ যাব বুলি *নাটঘৰ* কবিতাটিত এইদৰে উল্লেখ কৰিছে।

ৰোমাণ্টিক সাহিত্যৰ অন্য এটি ঘাই বৈশিষ্ট্য হৈছে বিষাদগ্রস্ততা। *নাটঘৰ* কবিতাটিৰ আৰম্ভণিত কবিয়ে কতজনে তেওঁৰ হৃদয় ভাঙি যোৱাৰ বৰ্ণনাৰে ব্যক্তিগত জীৱনৰ কাৰুণ্যৰ ইঙ্গিত দাঙি ধৰিছে। কবিৰ জীৱন-গীতি বিফলতাৰে ভৰি পৰিছে। জীৱন-সাগৰৰ তীৰ চকুলোৰে ভৰি পৰা কবিয়ে স্মৃতি ৰোমন্থন কৰি জীৱনৰ সময়বোৰ পাৰ কৰি শেষত মায়া-মোহ, জীৱন-জগত আৰু সংসাৰৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিছে। প্রজ্ঞাৰ উদয় হোৱাত বিষাদগ্রস্ততা আঁতৰি যোৱাৰ কথা কবিতাটিৰ শেষৰ ফালে বর্ণিত হৈছে।

ৰহস্যবাদী কবিয়ে সংসাৰৰ স্বৰূপ আৰু নিয়তিৰ সর্বশক্তিমন্ত ৰূপ উপলব্ধি কৰাৰ বর্ণনা কবিতাটোত পোৱা যায়। যথা—

"সাগৰ-বালিতে সাজি ধেমালিৰ বালিঘৰ
পাহৰিলোঁ ৰূপ সাগৰৰ।" (নাটঘৰ)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ঃ *নাটঘৰ* কবিতাটিত ৰহস্যবাদৰ কি কি বৈশিষ্ট্য দেখা যায়, চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক। (২০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৮.৫ অসমীয়া কবিতাত ৰহস্যবাদ আৰু নলিনীবালা দেৱী

অসমত প্রাচীন কালৰ পৰাই ৰহস্যবাদী ভাবধাৰাৰ পৰম্পৰা এটা চলি আহিছে। এই প্রসঙ্গত উপেন্দ্র নাথ গোস্বামীয়ে মত দাঙি ধৰিছে— "সহজযান-সম্প্রদায়ৰ সিদ্ধসকলৰ দ্বাৰা ৰচিত গীত আৰু দোহাবোৰ পূর্ব ভাৰতৰ আধুনিক ভাষাবোৰৰ লিখিত ৰূপৰ নিচিনা ৰহস্যবাদী ভাবধাৰাৰো নিদর্শন। সহজীয়াসকলে বৌদ্ধ ধর্মৰ *নির্বাণক* নৈৰাত্মা দেৱীৰ ৰূপ দি চিত্ত-শুদ্ধিৰ সহায়েৰে তেওঁক আলিঙ্গন কৰা বা 'মহাসুখ' লাভ কৰাৰ নির্দেশতে ৰহস্যবাদৰ বীজ নিহিত হৈছে। ...অসমীয়া কবিতাত ৰহস্যবাদৰ আভাস বিচাৰিবলৈ হ'লেও চর্যাপদকেই উনুকিয়াব লাগিব।"

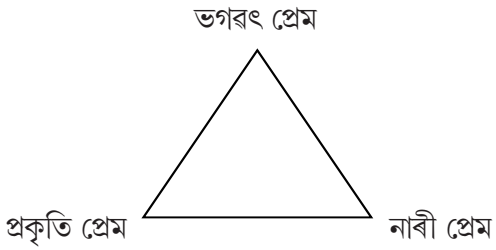
"বিশ্বৰ বীণত বাঞ্ছাৰ উঠিছে
মিলোৱা তাৰেই সুৰ
আকাশৰ লক্ষ গ্ৰহ সমন্বিতে
ওঙ্কাৰ ধ্বনিৰে পূৰ।"

প্ৰতিমা কবিতা পুথিৰ *জোনাকী* নামৰ কবিতাটিত আছে—

"পৰ্ব্বতে পাষাণে অৰণ্যে আকাশে
বিমানে স্বৰ্গীয় বিভা
ৰুন ৰুন ৰুন গছ পাত লতা
আহিছে বাতৰি কিবা।"

ৰঘুনাথ চৌধাৰীৰ ৰহস্যবাদক প্ৰকৃতিমূলক ৰহস্যবাদ বুলি ক'ব পাৰি। প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্য উভয় জগতৰ ৰোমাণ্টিক সাহিত্যতেই দেখা যায় যে প্ৰকৃতি আৰু নাৰী প্ৰেমৰ মাজেদি কবিয়ে পৰম সত্তাৰ অস্তিত্ব অনুভৱ কৰিছে।

ইয়াক এটি ত্ৰিভুজ চিত্ৰৰে এনেদৰে দেখুৱাব পাৰি—

ৰঘুনাথ চৌধাৰীৰ কবিতাত প্ৰকৃতি জগতৰ ফুল, চৰাই আদি উপাদানে কবিৰ হৃদয়ত পৰম সত্তাৰ অস্তিত্ব সজীৱ কৰি তোলাৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। কবিৰ *কেতেকী* কাব্যত সেই সত্তাৰ অন্বেষণ, মিলন আৰু মিলনৰ আনন্দৰ কথা সুন্দৰভাৱে ফুটি উঠিছে। তেনেদৰে *ফুলশয্যা* কবিতাত জন্ম আৰু মৃত্যুৰ ধাৰণাটো ৰহস্যবাদী দৃষ্টিৰে দাঙি ধৰিছে।

নাৰীপ্ৰেমৰ মাজেদি ভগৱৎ প্ৰেমৰ উপলব্ধি কৰা অসমীয়া ৰহস্যবাদী কবিগৰাকী হৈছে অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰী। গতিকে তেওঁৰ কবিতাৰ ৰহস্যবাদ প্ৰেমমূলক বুলি ক'ব পাৰি। মহেশ্বৰ নেওগে এই প্ৰসঙ্গত কৈছে— "প্ৰথম স্তৰৰ *তুমি* আৰু *বীণা* দুয়োখন পুথি বিশৃঙ্খল গতিত গৈ থকা জীৱনৰ প্ৰথম ভাগৰ উদ্‌ভ্ৰান্ত প্ৰেমটোৰ বিকাশ, কিন্তু এই প্ৰেমে ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য সম্ভোগৰ ভিত্তিত ইন্দ্ৰিয়াতীত অনুভূতিৰ পৰিণত হৈ জাগতিক আসক্তিৰ ক্লেশৰ হাত এৰাই অনন্তৰ সৌন্দৰ্যত সানমিহলি হৈ যাবলৈ প্ৰয়াস বিচাৰিছে। কবি ইয়াত মিষ্টিক বা ছায়াবাদী ভাবাপন্ন; *তুমিত* ডেকা প্ৰেমিকে যৌৱনৰ স্বপ্নৰ মাজেদি অনন্ত প্ৰেমৰ ভুমুকি দেখা পাইছে।"

অসমীয়া ৰহস্যবাদী কবিকূলৰ ভিতৰত নলিনীবালা দেৱী এগৰাকী আগশাৰীৰ কবি। ৰহস্যবাদৰ আটাইকেইটা স্তৰৰ ভাব-অনুভূতি চিনাকি মানস-চিত্ৰৰে সাৱলীলভাৱে তেওঁ দাঙি ধৰিছে। ভাৰতীয় দৰ্শনৰ গভীৰ চিন্তা আৰু নিজস্ব অনুভূতিৰে নলিনীবালা দেৱীৰ কবিতা সমৃদ্ধ।

গতিকে দেখা যায় অসমীয়া সাহিত্যত ৰহস্যবাদী ধাৰাটো নলিনীবালা দেৱী আৰু অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰীৰ হাতত বিকাশ লাভ কৰি সুপ্রতিষ্ঠিত হৈছে। অসমীয়া ৰহস্যবাদী কবিতাত নলিনীবালাৰ স্থান এগৰাকী মহাৰথীৰ দৰে। কবি হিচাপে তেওঁৰ মূল্যায়ন পৰৱর্তী ছেদত দাঙি ধৰা হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ *নামঘোষা* কাব্যত ৰহস্যবাদৰ প্রকাশ সম্পর্কে এটি চমু আলচ দাঙি ধৰক। (৩০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৮.৬ কবি হিচাপে নলিনীবালা দেৱীৰ মূল্যায়ন

প্রকৃত ৰহস্যবাদী কবি এগৰাকীৰ বাবে পর্যবেক্ষণ আৰু নিজস্ব ভাব-অনুভূতিৰ গভীৰতা তথা সাৱলীলতা একান্তই গুৰুত্বপূর্ণ কথা। কৃত্রিম ভাব-অনুভূতিৰে সাৱলীল প্রকাশভঙ্গীযুক্ত কবিতা ৰচনা কৰা সহজসাধ্য নহয়। নলিনীবালা দেৱীৰ কবিতাত ভাব আৰু ভাষাৰ সাৱলীলতা পৰিলক্ষিত হয়। ব্যক্তিগত জীৱনৰ দুখ-কাৰুণ্যই ভগৱৎমুখী কবি তোলাৰ কবিৰ হৃদয়ৰ আবেগ-অনুভূতিৰ প্রৱাহ নদীৰ গতিৰ দৰেই স্বাভাৱিক আছিল। হৃদয়ত উঠলি উঠা আবেগৰ স্বতঃস্ফূর্ত প্রকাশে কবিতাক সৌন্দর্য-সুষমা প্রদান কৰিছে। "কবি-প্রতিভা, জীৱনৰ অভিজ্ঞতা, ঋষি-সন্ন্যাসীসকলৰ আটাইবোৰ প্রভাৱত কবি-মনত মাজে মাজে একোটা গভীৰ অনুভূতিৰ সৃষ্টি হ'বলৈ ফলস্বৰূপে আৰম্ভ হ'ল তেওঁৰ কবিতা। কবিয়ে নিজে কোৱাৰ নিচিনাকৈ তেওঁ লেখোঁ বুলি কোনো কবিতা লেখা নাই। মনলৈ কেতিয়াবা একোটা বিশিষ্ট ক্ষণ আহে। সেয়ে শুভ মুহূর্ত। কোনো এটা চিন্তা বা ধাৰণা চিত্তত স্থিত হৈ এই শুভ মুহূর্তত কবিৰ মাধ্যমেৰে যেন প্রকাশ বিচাৰি আহে। এয়া কবিৰ নিজ মুখৰ কথা। কবিতা সৃষ্টিৰ কাৰণে তেওঁ 'ষষ্ঠ ইন্দ্রিয়'ৰ কথা কয়।" সেই ইন্দ্রিয়ইহে যেন কবিতা লেখায়—

"মইতো নেগাওঁ গান, কোনে জানো গায়
মোৰ পৰাণৰ গোপন আঁৰত ঃ মইতো
নেজানো নিজে, কোনে মোৰ প্রাণ-বীণ
বাই যায় নজনা সুৰত।" (সপোনৰ সুৰ ঃ মইতো নেগাওঁ গান)

কবিৰ মতে— *"লেখাটো প্রেৰণাৰ ফল। কবিতাও প্রেৰণাৰ ফল।"*

ভাবৰ দৰে ভাষাও নলিনী-কাব্যৰ এক ঘাই সম্পদ। এই ভাষা সাধনাৰ ভাষা। নলিনীবালাই ৰবীন্দ্রনাথৰ সাহিত্যৰ লগতে শঙ্কৰ-মাধৱৰ সাহিত্য আৰু সমকালীন সাহিত্যিকসকলৰ সাহিত্য অধ্যয়ন কৰিছিল। গতিকে পূর্বজসকলৰ ভাষাৰ সৌন্দর্য-সুষমা নলিনী-কাব্যত বিচাৰি পোৱা যায়। পূর্বসূৰী কবি যতীন্দ্র নাথ দুৱৰাৰ ভাষাৰ দৰে নলিনীবালা দেৱীৰ ভাষা নিমজ আৰু সাৱলীল। ই বিষয়বস্তু অনুধাৱনত জটিলতা সৃষ্টি কৰা নাই। তেওঁৰ পূর্বজ ৰহস্যবাদী কবি অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰীৰ ভাব-অনুভূতি আৰু ভাষা নলিনী-কাব্যৰ ভাষাতকৈ কিছু জটিল। সংস্কৃতগন্ধী, সন্ধি-

ভাৰতীয় দৰ্শন আৰু নিজৰ ভাৱ-অনুভূতিৰ এনে কাব্যিক সুষমাযুক্ত সমন্বয় তেওঁৰ সমসাময়িক কবি ধর্মেশ্বৰী দেৱী বৰুৱানীৰ কবিতাতো দেখা নাযায়। ভাবৰ সাৱলীলতাৰ লগতে ভাষাৰ সৌন্দর্য আৰু নিমজতা নলিনী-কাব্যৰ দৰে তাত পোৱা নাযায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, *পখী*ৰ কল্পচিত্র দুয়োগৰাকী কবিয়ে ব্যৱহাৰ কৰিছে। কিন্তু দুয়োৰে কবিতাৰ মাজত পার্থক্য সুস্পষ্ট। যথা—

"দুদিনীয়া সংসাৰৰ মায়া পৰিহৰি
মৰমৰ দেহসজা এৰি থৈ যায়,
পৰাণ পখীটি যায় কোন দেশলৈ
মানৱৰ দুচকুৰে বিচাৰি নাপায়
আত্মাই দিলে বাণী, চাই চকু মেলি
আত্মা মিহলি হ'ল মহা-চৈতন্যত।"
"তেনেহ'লে পখী বুজিলো ধুৰূপ
তোৰে মোৰে প্রাণ একে
কোনোটি প্রাণীৰ নাই ভিন পৰ
মানুহে নুবুজে তাক।"

নলিনী-কাব্যক বিষয়বস্তুৰ পিনৰ পৰা তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি— ৱহস্যবাদী কবিতা, দেশপ্রেমমূলক কবিতা আৰু বিবিধ বিষয়ক কবিতা।

কাব্যৰ বিচাৰ-বিশ্লেষণ প্রসঙ্গত এটা কথা বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ যে ভাব-অনুভূতি বা অভিজ্ঞতা যিমানেই স্বাভাৱিক আৰু স্বতঃস্ফূর্ত হয়, সি সিমানেই চুম্বকীয় আকর্ষণীয়তা লাভ কৰে। ৱহস্যবাদী কবিতাই হওক বা দেশপ্রেমমূলক কবিতাই হওক— নলিনীবালা দেৱীয়ে বাস্তৱ জীৱনত লাভ কৰা গভীৰ উপলব্ধিৰে কবিতাবোৰ ৰচনা কৰিছে। গতিকে ভাৱ-ভাষাই ক'তো উজুটি খোৱা নাই। নদীৰ লহৰৰ দৰে ই স্বাভাৱিক গতিত আগবাঢ়ি অপূর্ব সৌন্দর্যৰ জিল্‌মিল্‌নি কৃষ্টি কৰিছে। *জনমভূমি* নামৰ দেশপ্রেমমূলক কবিতাটি অসমীয়া সাহিত্যৰ দেশপ্রেমমূলক শ্রেণীৰ এটি অতি উৎকৃষ্ট মানৰ কবিতা। যথা—

"দুখীয়াৰ ভগা পঁজা একোখনি তীর্থ তাত
একোখনি পুণ্যৰ আশ্রম
মৰিলে পুনৰ আহি দুখীয়া দেশতে মোৰ
লওঁ যেন পুনৰ জনম।"

মুঠতে, নলিনীবালা দেৱীৰ কবিতা তেওঁৰ প্রাণৰ ভাব-নিজৰাৰ পৰা নিগৰি ওলোৱা মুকুতা। ই স্বাভাৱিক সৌন্দর্যৰে জাজ্বল্যমান। অসমীয়া ৱহস্যবাদী ধাৰাৰ কবিকুলৰ মাজত নলিনীবালা দেৱী নিঃসন্দেহে এগৰাকী শ্রেষ্ঠা কবি। সমসাময়িক ভাৰতীয় ৱহস্যবাদী ধাৰাৰ কবিকুলৰ মাজতো আগশাৰীত স্থান লাভ কৰিব পৰা গুণেৰে তেওঁৰ কবিতা সমৃদ্ধ। যাৰ স্বীকৃতি স্বৰূপে ১৯৫৬ চনত তেওঁ 'সর্বভাৰত সংস্কৃত সঞ্জীৱনী সভা'ৰ অসম শাখাৰ পৰা *কাব্যভাৰতী* উপাধি লাভ কৰে। ১৯৬৮ চনত *অলকানন্দ* কবিতা পুথিৰ বাবে সাহিত্য অকাডেমী বঁটা লাভ কৰি সেই বঁটা লাভ কৰা প্রথম অসমীয়া মহিলা সাহিত্যিক হিচাপে সন্মান লাভ কৰে।

৫) নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ (২০০৯); *অসমীয়া কবিতাৰ প্রৱাহ*; পাণবজাৰ ঃ গুৱাহাটী ঃ বুকলেণ্ড।

৬) বৰদলৈ, নির্মলপ্রভা (সম্পা.) (২০০৮); *কবিতা মঞ্জৰী*; বিশ্ববিদ্যালয় প্রকাশন বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্বাবিদ্যালয়, গুৱহাটী।

৭) বৰা, দিলীপ (২০০৮); *তুলনাত্মক সাহিত্য*; পাণবজাৰ ঃ গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৮) মেধি, ৰমেন (সম্পা.) (২০১৬); *তুলনামূলক সাহিত্য বিচাৰ*; গুৱহাটী ঃ বনলতা।

৯) শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ (২০০০); *অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত*; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Barua, Preeti (2000); *Nalinibala Devi: Makers of Indian Literature*; Sahiyta Akademi.

৮.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰহস্যবাদী কবিৰ আধ্যাত্মিক যাত্রাক... ...বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন ভাগত... ...কুমাৰী অণ্ডৰহিলে ছটা স্তৰত... ...আত্ম-জাগৃতি দৈৱী দৃশ্য...।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নলিনীবালা দেৱী মূলতঃ এগৰাকী কবি যদিও... ...নাট, প্রবন্ধ... ...ৰচনা কৰিছে। ...তেওঁৰ প্রকাশিত আৰু অপ্রকাশিত সাহিত্যৰাজি হ'ল...।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *নাটঘৰ* কবিতাটি এটি ৰহস্যবাদী ভাবৰ... ...কবিতাটিত সংসাৰখনক নাটঘৰৰ লগত আৰু মানুহক ভাৱৰীয়া ৰূপে... ...কবিতাটিৰ শিৰোনামটিয়ে... ...কবিৰ জীৱন সম্পর্কে লাভ কৰা অভিজ্ঞতা...।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰোমাণ্টিক সাহিত্যৰ এটি ঘাই সুঁতি হৈছে ৰহস্যবাদ।...ৰোমাণ্টিক চেতনাৰ মূল কথা ব্যক্তিসত্তাৰ স্বাতন্ত্র্যতা... ...কল্পনাপ্রীতি... ...*নাটঘৰ* কবিতাটিত সংসাৰখনক 'নাটঘৰ' আৰু মানুহক 'ভাৱৰীয়া' বুলি কল্পনা... ...*নাটঘৰ* কবিতাটি ৰহস্যবাদৰ প্রথম স্তৰ... ...ৰহস্যবাদত জন্ম মানেই বন্ধন... ...মৃত্যু মানেই মুক্তি... ...বিষাদগ্রস্ততা...।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভক্তি-আন্দোলনে ভাৰতবর্ষত ৰহস্যবাদী ধাৰাটো... ...*নামঘোষাত* ভক্তিমূলক আৰু দার্শনিক ৰহস্যবাদৰ প্রকাশ... ...'কেৱল আনন্দ অনুভৱ'... ...'ইবাৰ নেৰিবা প্রভু'...।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পর্যবেক্ষণ আৰু নিজস্ব ভাৱ-অনুভূতিৰ গভীৰতা তথা সাৱলীলতা... ...ভাব আৰু ভাষাৰ সাৱলীলতা... ...ব্যক্তিগত জীৱনৰ ভাব-অনুভূতিৰ স্বতঃস্ফূর্ত প্রকাশ... ...অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰীৰ ভাব আৰু ভাষাৰ তুলনাত... ...নলিনী-কাব্যত চিত্রময় ভাষা...।